

DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Sisteminde Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye ve Çin Örneği

Yrd. Doç. Dr. Meltem SARIBEYOĞLU

*Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
meltem.saribeyoğlu@marmara.edu.tr*

Özet

Bu makale, DTÖ tarafından yönetilen uluslararası serbest ticaret sisteminde uyuşmazlıkların çözümünde gelişmekte olan ülkelerin durumuna ilişkin bir inceleme sunmaktadır. Bu bağlamda, birinci bölümde DTÖ uyuşmazlık çözüm sistemi hakkında kısaca açıklama yapılmıştır. Makalenin ikinci bölümünde Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde gelişmekte olan ülkelerin durumu incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise gelişmekte olan ülkeler statüsünde ülkeler olarak Türkiye ve Çin'in durumları, DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde taraf oldukları uyuşmazlıkların sayısal verileri ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dünya Ticaret Örgütü, Anlaşmazlıkların Halli, uyuşmazlık çözümü, gelişmekte olan ülkeler.

Abstract

*Developing Countries in the WTO Dispute Settlement System:
Participation of Turkey and China*

This article aims to present an insight to the problematics of the situation of developing countries in dispute settlement in global free trade system governed by the WTO. In this respect, in the first part of the article, the WTO dispute settlement system is considered in brief. In the second part, the article further examines the position of developing countries before the Dispute Settlement Body and identifies their advantages and disadvantages accordingly. In the final part, the article evaluates the position

of Turkey and China as developing countries in the light of the number of disputes to which they became a party before the WTO Dispute Settlement Body.

Key words: World Trade Organization, Dispute Settlement, developing countries.

Giriş

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmazlıkların Halli Organının benzersiz bir model olarak işlerliğe kavuşmasına kadar uluslararası hukuk, zorunlu bir uyuşmazlık çözüm sistemine sahip olmadığı için uzun yıllar eleştirilmiştir. Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde üye devletlerin veya ticaret bloklarının katılımı dikkate alındığında sistemin temelde gelişmiş ülkelere ve büyük ekonomilere hizmet etmek üzere mi kurulmuş olduğu yönünde bir soru akla gelebilir. Oysa zorunlu bir uyuşmazlık çözüm sisteminin gelişmiş ülkelerden çok gelişmekte olan ülkelere ve küçük ekonomilere yarar sağladığı ileri sürülmektedir. Ne var ki gelişmekte olan ülkelerin Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde taraf olduğu uyuşmazlıklar sayıca daha azdır.

Bu makale, DTÖ tarafından yönetilen küresel serbest ticaret sisteminde uyuşmazlıkların çözümünde gelişmekte olan ülkelerin durumuna ilişkin bir inceleme sunmaktadır. Bu bağlamda, makalenin birinci bölümünde DTÖ uyuşmazlık çözüm sistemi genel olarak kısaca ele alınmaktadır. İkinci bölümde Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde gelişmekte olan ülkelerin durumu ve bu doğrultuda avantajları ve dezavantajları tespit edilmektedir. Makalenin üçüncü ve son bölümünde ise gelişmekte olan ülkeler statüsünde ülkeler olarak Türkiye ve Çin'in durumları, DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Organı önünde taraf oldukları uyuşmazlıkların istatistiksel verileri ışığında değerlendirilmektedir.

I. Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Sistemi

Birçoklarına göre Uruguay Turunun en önemli sonuçlarından biri DTÖ Anlaşmazlıkların Halli sistemidir. DTÖ Anlaşmasının 1995'te yürürlüğe girmesinden sonra, Üyelerin sıklıkla bu sisteme başvurmasıyla anlaşmazlıkların halli sistemi pratik bir önem kazanmıştır.

Mevcut uyuşmazlık çözme sistemi Uruguay Turu sırasında DTÖ Anlaşmasının bir parçası olarak oluşturulmuştur. Uyuşmazlık çözme sisteminin usulünü ve kurallarını ortaya koyan metin, DTÖ Anlaşmasına Ek 2 olarak Anlaşmazlıkların Halli Konusundaki Kural Ve Yöntemleri Tespit Eden

Mutabakat Metni¹ (AHMM) ismiyle eklenmiştir. Ancak bugünkü uyuşmazlık çözme sistemi büyük ölçüde, GATT 1947 altında yaklaşık yarım yüzyıldır geliştirilen kuralların, usullerin ve uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Uruguay Turunda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Uruguay Turu'nun sonuçlarının bir parçası olarak, AHMM önemli ölçüde sağlamlaşmış bir anlaşmazlıkların halli sistemi ortaya koymuştur. Bir uyuşmazlığın çeşitli aşamalarına uygulanacak usuller, özel süre sınırlandırmalarını da içerecek şekilde, çok daha detaylandırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, AHMM, anlaşmazlığın kısa sürede hallini temin etmek amacıyla² birçok süre belirlemiştir. Yeni anlaşmazlıkların halli sistemi, çok küçük farklılıklarla kapsamına aldığı tüm anlaşmalara uygulanan bir bütünleştirilmiş çerçeve metindir.

AHMM'nin getirdiği en büyük yeniliğin, menfaatlerine uymayan durumlarda tek tek tarafların, panel kurulmasını veya panel raporlarının kabulünü engelleme olanaklarını ortadan kaldırması olduğu söylenebilir. Mevcut sistemde Anlaşmazlıkların Halli Organı, panelleri kendiliğinden kurmakta ve panel ve Temyiz Organı raporlarını da aksi yönde konsensus oluşmadığı takdirde, kabul etmektedir. Bu "negatif" konsensus kuralı GATT 1947 uygulaması ile tamamen ters düşmekte ve panellerin kurulması ve panel ve Temyiz Organı raporlarının kabulüne uygulanmasının yanı sıra bir hükmü icra etmeyen bir taraf hakkında karşı önlemlere yetki verilmesinde de uygulanmaktadır.

DTÖ anlaşmazlıkların halli sisteminin diğer önemli yeni özellikleri ise panel raporlarının temyiz denetlemesi ve panel ve Temyiz Organı raporlarının kabulünü müteakip bunların icrasının resmen izlenmesidir.³

¹ İngilizce ismi "Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes" olan Anlaşma, "Dispute Settlement Understanding" kısa ismiyle ve "DSU" kısaltmasıyla anılır. Burada da "Anlaşmazlıkların Halli Mutabakat Metni" kısa adıyla ve "AHMM" kısaltmasıyla anılmıştır.

² DTÖ Anlaşmazlıkların Halli sisteminin ilk 10 yılını değerlendiren Davey, Anlaşmazlıkların Halli sisteminin gerek istişareler aşamasında gerekse de panel ve Temyiz Organı aşamalarında oldukça iyi çalıştığı fakat birçok davada anlaşmazlığın kısa sürede halli konusunda başarılı olamadığı sonucuna varmıştır. Yazara göre tüm sistem için söylenebilecek problem budur. Bkz. William J. Davey, "The WTO Dispute Settlement System: The First Ten Years", *Journal of International Economic Law*, Oxford University Press, March, 2005, ss. 17-49.

³ Konuyla ilgili ayrıntılı inceleme için bkz. John H. Jackson, *The Jurisprudence of GATT and the WTO*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000; Meltem Sarıbeyoğlu, *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2010, ss. 81-190; Ülku Halatçı Ulusoy, *Dünya Ticaret Örgütünde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009.

II. Anlaşmazlıkların Halli Sisteminde Gelişmekte Olan Üye Ülkeler

DTÖ'nün yayımladığı 2012 yıllık raporu verilerine göre, bu zamana dek DTÖ önüne 454 şikayet getirilmiştir. Bu şikayetlerin 189'u gelişmekte olan ve en az gelişmiş üye ülkeler tarafından, 230'u ise ABD, AB, Kanada ve Japonya ağırlıkta olmak üzere başlıca ticaret ülkeleri ve blokları tarafından getirilmiştir. Diğer yandan DTÖ'nün bu başlıca ticaret üyeleri 215 başvuruda muhatap durumundadırlar. Kristin Bohl'e göre, gelişmekte olan ülkeler, 2009 senesine dek DTÖ sistemi içindeki tüm şikayetlerin %18'den azını getirirken, gelişmiş ülkeler % 80'inden fazlasını getirmişlerdir.⁴

Gelişmekte olan üye ülkeler açısından anlaşmazlıkların halli sisteminin etkin bir şekilde kullanılması onların DTÖ altında kendilerine tanınan menfaatlerden tam olarak yararlanabilmeleri için esastır. Gelişmekte olan üye ülkelerin bu özel durumuna işaret eden kurallar özel ve farklı muamele kuralı ile hukuki yardım düzenlemesidir.

"Özel ve farklı muamele" (*special and differential treatment*) DTÖ Anlaşmasında sadece gelişmekte olan üye ülkelere uygulanan hükümlerde kullanılan teknik bir terimdir. Özel ve farklı muamele, AHMM'de, milletlerarası ticareti yöneten maddi kuralları içeren diğer kapsamdaki anlaşmalarda kullanıldığından farklı bir şekil alır. AHMM gelişmekte olan ve en az gelişmiş üye ülkelerin özel durumunu, onlar için örneğin ilave veya ayrıcalıklı usulleri ve hukuki yardımı mümkün kılmak suretiyle tanımıştır.

Gelişmekte olan üye ülkeler daha hızlı bir usul seçebilir, daha uzun süre talep edebilir veya hukuki yardım talebinde bulunabilirler. DTÖ üyeleri gelişmekte olan üye ülkelerin durumlarına özel bir önem vermeleri konusunda teşvik edilmektedirler. Bu kurallar aşağıda açıklanmıştır. Bu kuralardan bazıları sıklıkla uygulanırken diğerlerinin uygulamada pek yeri bulunmaz. Bu kurallara getirilen genel bir eleştiri ise bu kuralların çok belirli olmadığı noktasındadır.

Üyeler istişareler esnasında gelişmekte olan üye ülkelerin özel sorunlarını ve menfaatlerini özellikle dikkate alacaklardır.⁵ Gelişmekte olan bir üye ülke tarafından alınan bir tedbiri ilgilendiren istişarelerde taraflar olağan istişare sürelerini (4'üncü madde 7 ve 8'inci fıkralardaki süreler) uzatmaya karar verebilirler. İstişarelerde bulunan tarafların, söz konusu süre geçtikten sonra, istişarelerin sona erdiği konusunda mutabakata varamamaları halin-

⁴ Kristin Bohl, Problems of Developing Country Access to WTO Dispute Settlement, 9 Chi. Kent. J. Int'l. & Comp. L., 2009, ss. 130-197.

⁵ AHMM m. 4/10.

de, Anlaşmazlıkların Halli Organı Başkanı taraflara danıştıktan sonra bu sürelerin uzatılıp uzatılmayacağına ve uzatılacaksa ne kadar uzatılacağına karar verecektir.⁶ Başka bir deyişle, istişare süresinin bitiminde taraflar istişarelerin sonuçlandırılmasına karar veremezlerse Anlaşmazlıkların Halli Organı Başkanı istişare süresini uzatabilecektir.

Özel ve farklı muamele imkanı panel aşamasında da tanınmaktadır. Gelişmekte olan bir üye ülke ile gelişmiş bir üye ülke arasındaki anlaşmazlıklarda, gelişmekte olan üye ülke böyle talep ettiği takdirde, panel gelişmekte olan bir üye ülkeden en az bir panel üyesi içerecektir.⁷

Şayet bir gelişmekte olan üye ülke muhatap durumunda ise panel gelişmekte olan üye ülkeye savunmasını hazırlaması ve sunması için yeterli zaman tanıyacaktır. Ancak bu durum, panelin anlaşmazlıkların halli usulünü tamamlaması için belirlenmiş olan toplam süreye etki etmeyecektir.⁸ Bir olayda panel bu hükmü uygulamak suretiyle muhatap durumundaki gelişmekte olan üye ülkenin talebi üzerine, şikâyetçi üyenin itirazına rağmen, panele ilk yazılı sunuşunu hazırlaması için on günlük ek süre tanımıştır.⁹

Taraflardan biri veya birden fazlası gelişmekte olan bir üye ülke ise panelin raporunda, gelişmekte olan üye ülkelerin anlaşmazlıkların halli usulleri esnasında ileri sürdükleri AHMM veya kapsamındaki anlaşmalarda yer alan ve gelişmekte olan üye ülkeler için özel ve farklı muamele öngören ilgili hükümlerin ne şekilde dikkate alındığı açıkça belirtilecektir.¹⁰ Bu düzenleme ile somut bir davada bu kuralların nasıl uygulandığı ve ne şekilde etkili olduğu konusunda şeffaflık sağlanması amaçlanmaktadır.

Uygulama aşamasında gelişmekte olan üye ülkelerin çıkarlarını etkileyen hususlara özel dikkat gösterilmelidir.¹¹ Bu hüküm, uygulamada AHMM madde 21/3(c) altında işlem yapan hakemler tarafından, makul süreyi belirlerken, müteaddit defalar uygulanmıştır.¹² Bir hakem ise AHMM madde 21/2'ye dayanarak, davanın özel koşulları içinde uygulama için açıkça altı aylık ek süre tanımıştır.¹³

⁶ AHMM m. 12/10.

⁷ AHMM m. 8/10.

⁸ AHMM m. 12/10.

⁹ Panel Raporu, Hindistan – Bazı Tarım, Tekstil ve Sanayi Ürünlerinin İthalatında Miktar Kısıtlamaları veya kısa adıyla Miktar Kısıtlamaları (*India – Quantitative Restrictions*), 22 Eylül 1999, WT/DS90/R, para. 5.10.

¹⁰ AHMM m. 12/11.

¹¹ AHMM m. 21/2.

¹² Hakem Kararı, Endonezya – Otomobiller (m. 21/3), para. 24.; Hakem Kararı, Şili – Alkollü İçkiler (*Chile – Alcoholic Beverages (Article 21.3)*), 23 Mayıs 2000, WT/DS110/14, para. 45; Hakem Kararı, Arjantin – Postlar ve Deri, 16 Şubat 2001, WT/DS155/R.

¹³ Hakem Kararı, Endonezya – Otomobiller (m. 21/3), para. 24.

Uygulamanın denetlenmesi çerçevesinde, eğer konu gelişmekte olan bir üye ülke tarafından gündeme getirilmiş bir konu ise Anlaşmazlıkların Halli Organı, durumun izlenmesine ve durum raporlarına ilaveten şartlara uygun olabilecek başka hangi işlemleri yapabileceğini inceleyecektir.¹⁴ Anlaşmazlıkların Halli Organı, gelişmekte olan bir üye ülke tarafından getirilmiş bir uyuşmazlıkta hangi uygun işlemin yapılabileceğini incelerken sadece şikâyetçi olunan tedbirlerin ticaret kapsamını değil, aynı zamanda bu tedbirlerin ilgili gelişmekte olan üye ülkelerin ekonomisi üzerindeki etkilerini de dikkate alacaktır.¹⁵

Eğer gelişmekte olan bir üye ülke gelişmiş bir üye ülkeye karşı şikâyete bulunursa şikâyetçi olan taraf AHMM'nin 4, 5, 6 ve 12'inci madde düzenlemelerine alternatif olarak kendisine 5 Nisan 1966 tarihli Karar'da yer alan hızlandırılmış usullerin uygulanmasını isteme konusunda bir takdir hakkına sahiptir.¹⁶ AHMM madde 4, 5, 6 ve 12'de yer alan kural ve usullerle 1966 Kararı'nda yer alan ilgili kural ve usuller arasında farklılık olması halinde Karar'daki kural ve usuller geçerli olacaktır.

Bu Karar'da öngörülen hususlar şöyle özetlenebilir:

- Anlaşmazlığın tarafları arasında istişareler başarıya ulaşmadı ise Genel Müdür, gelişmekte olan ülkenin talep etmesi halinde, iyi niyet görevini devreye sokabilir ve anlaşmazlığa bir çözüm bulmak için istişareleri yürütebilir.

- Genel Müdür tarafından yürütülen istişareler iki ay içinde anlaşmazlığa karşılıklı olarak tatminkar bir çözüm getirmedi ise taraflardan birinin talebi üzerine Genel Müdür kendi faaliyetine ilişkin bir rapor sunar. Bunun üzerine Anlaşmazlıkların Halli Organı tarafların mutabakatıyla panel oluşturur.

- Panel, şikâyete konu olan önlemlerin uygulanmasıyla ilgili tüm koşulları ve değerlendirmeleri ve bunlardan etkilenen üyelerin ticaretine ve ekonomik gelişmesine tesirlerini dikkate almak zorundadır.

- Karar, anlaşmazlığın panele intikalinden itibaren panelin bulgularını sunması için sadece 60 günlük süre tanır. Panelin bu süreyi yetersiz bulunduğu durumlarda şikâyet eden taraf kabul ettiği takdirde süreyi uzatması mümkündür.

GATT 1947 altında Karar'da yer alan süreler sadece bir kez uygulanmıştır.¹⁷ Uygulamada gelişmekte olan üye ülkeler sunuşlarını hazırlamak

¹⁴ AHMM m. 21/7.

¹⁵ AHMM m. 21/8.

¹⁶ BISD 14S/18.

¹⁷ Panel Raporu, AET – Üye Devletlerin Muzlar Hakkında İthalat Rejimleri veya kısa adıyla Muzlar I (*EEC (Member States) – Bananas I*).

için çok daha uzun zamana sahip olmayı tercih etme eğilimindedirler. Ancak, genellikle panelin prosedürün tamamlanması için öngörülmüş olan toplam zaman çerçevesine riayet etmesini talep ederler.

Zorunlu bir çok taraflı anlaşmazlıkların halli sisteminin varlığının özellikle gelişmekte olan ülkeler ve küçük üyeler açısından yararlı olduğu genel kabul görmektedir. Tüm üyelerin eşit şekilde ulaşma imkanının bulunduğu ve kararların ekonomik güce değil kurallara dayandırıldığı bu tür bir sistem, zayıf durumda olanı avantajlı durumda olanla eşit bir zemine taşımak suretiyle gelişmekte olan ülkeler ile küçük ekonomileri daha yetkili duruma getirebilir.¹⁸ Bu anlamda her tür yargısal sistem güçlüden çok zayıflar için yararlıdır çünkü güçlü olan taraf, hukukun yerine getirilmesi için bir sistemin bulunmadığı durumlarda da menfaatlerini savunacak ve temin edecek başka araçları her zaman bulabilir.

Bu tür bir görüş bazıları tarafından teorik ve biçimsel bulunarak itiraz edilmiştir. Ancak şu da belirtilmelidir ki uygulamada DTÖ anlaşmazlıkların halli sistemi içerisinde gelişmekte olan üye ülkelerin geniş ticaret hacmine sahip üyeler karşısında haklı bulunduğu birçok örnek bulunmaktadır.¹⁹

Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin Anlaşmazlıkların Halli Organı'na şikâyette bulunma oranına bakıldığında gelişmiş ülkelerin sistemden çok daha fazla yararlandığı görülür. Bunun sebebi gelişmekte olan ülkelerin zengin devletlere karşı şikâyette bulunmaktan çekinmeleri ve bunun ekonomik maliyetinden korkmaları olarak açıklandığı gibi, gelişmekte olan üyelerin bilakis sadece zengin devletleri şikâyet ettikleri çünkü ekonomik olarak orada daha büyük bir pazar bulunduğundan bunun getirisini olacağını düşündükleri de ileri sürülmüştür.²⁰ Gelişmekte olan ülkelerin başvurularını istatistik verileriyle değerlendiren Guzman ve Simons, bu ülkelerin şikâyet sayısının düşük olmasının başlıca sebebinin daha şikâyet öncesi aşamada bu şikâyet sebeplerini tespit edecek ve şikâyet dosyasını hazırlayacak insan kaynaklarının ve teknik hizmetlerin yetersizliği olduğu sonucuna varmışlardır.²¹ Bu nedenle de anılan yazarlara göre her şikâyet konusu değil, sadece en geniş pazarları ilgilendiren konular ve genellikle

¹⁸ Ayrıca bkz., Asif H. Qureshi, "Participation of Developing Countries in the WTO Dispute Settlement System", *The WTO Dispute Settlement System 1995-2003*, Federico Ortino ve Ernst-Ulrich Petersmann (Ed.), Kluwer Law International, London, 2004, ss.475-499.

¹⁹ Gelişmekte olan ülkelerin şikâyetçi olduğu tüm uyuşmazlıkların yaklaşık % 90'ının başarıyla sonuçlandığı söylenmektedir. Bkz. Andrew T. Guzman ve Beth A. Simons, "Power Plays And Capacity Constraints: The Selection Of Defendants In World Trade Organization Disputes", *Journal of Legal Studies*, June 2005, s. 569.

²⁰ Bu konuda tartışma için bkz. *ibid.*, ss. 564-588.

²¹ *Ibid.*, s. 591-593.

de zengin üyelere karşı olanlar geliştirmekte olan ülkelerin hükümetlerinin dikkatini çekmektedir.²²

Gerçekten, anlaşmazlıkların halli sisteminden yararlanmak isteyen geliştirmekte olan üye ülkelerin kayda değer bir külfetle karşılaştıkları da açıktır. Belirtildiği gibi geliştirmekte olan ülkeler, özellikle de daha küçük olanlar, DTÖ hukukunun esasını teşkil eden karmaşık yapı veya anlaşmazlıkların halli usulü hakkında uzmanlaşmış insan kaynaklarına genellikle sahip değildirler. Paneller ve Temyiz Organı tarafından geliştirilen içtihat hukuku külliyesi, tüm dünyada devletlerin ticaret görevlilerinin, güncel gelişmeleri de takip etmek suretiyle DTÖ hukukunun hem esası hem de usulüne vakıf olabilmelerini gittikçe zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, küçük hacimli bir ticaret idaresinin zaten karmaşık ve geniş DTÖ konularını anlamakta güçlük çeken az sayıdaki memurunu bir uyuşmazlıkla ilgilenmek üzere görevlendirmesi de zordur çünkü bir tek uyuşmazlık bir memuru iki yıla varan uzun bir süre meşgul edebilir. Geliştirmekte olan bir üye ülke açısından tüm anlaşmazlıkların halli işlemleri süreci boyunca diğer bir üyenin uyguladığı ticaret engellerinden kaynaklanan ekonomik zarara katlanılmak da güç olabilir. Şayet bu tür bir ticaret engeli geliştirmekte olan ülkenin ihracat fırsatlarına zarar vermekte olup DTÖ hukukuna da aykırı bulundu ise bu tedbirin geri alınması DTÖ anlaşmazlıkların halli şikâyetinin yapılmasından itibaren iki veya üç yılı bulmaktadır.

Bu zorluklara rağmen geliştirmekte olan üye ülkeler 1995'ten bu yana anlaşmazlıkların halli sistemine aktif şekilde katılmışlardır. Geliştirmekte olan Üye ülkeler gerek şikâyet eden gerekse üçüncü taraf sıfatıyla (en az gelişmiş ülkelerin aksine) oldukça sık şekilde anlaşmazlıkların halli sistemini işletmektedirler.²³

Diğer yandan DTÖ uyuşmazlıklarının çoğunda şikâyetçinin veya muhatabın gelişmiş bir üye ülke olduğu görülür. DTÖ üyelerinin çoğunluğunun gelişmiş ülkeler olduğu dikkate alındığında gelişmiş ülkelerin orantısız bir şekilde anlaşmazlıkların halli sistemini kullanıyor oldukları akla gelebilir. Ancak bu sonuca varılırken DTÖ uyuşmazlıklarının çoğunda şikâyetçi veya muhatap durumunda olan bu üyelerin milletlerarası ticaretin büyük kısmını teşkil ettiği de hatırlanmalıdır. Bu üyelerin genellikle çok geniş (tüm mal ve hizmet sektörlerinde) ve derin (miktar veya değer olarak ticaret hacmi anlamında) ticaret ilişkileri bulunmaktadır. Bu tür ticaret ilişkileri, ticaret engelleri sonucu olarak ihtilaf çıkması olasılığını büyük ölçüde artırır

²² Ibid.

²³ Ibid., ss. 557-598.

çünkü ihracat yapan üye tabii ki karşılaştığı ticaret engellerine karşı anlaşmazlıkların halli sistemine başvuracaktır.

Bu durum gelişmekte olan üye ülkeler açısından çözümlenmesi gereken bir sorun ortaya çıkarır. Orta seviyede bir ticaret hacminin, bir başka üye tarafından uygulanan ve DTÖ'ye aykırı olması muhtemel bir ticaret engelinden etkilenmiş olması DTÖ'ye uyumsuzluğun taşınması için gereken zaman ve para yatırımını her zaman haklı kılmayabilir. Bu nedenle şüphesiz gelişmekte olan üye ülkeler, şu anki anlaşmazlıkların halli sisteminin de bir ölçüde işaret ettiği gibi, özel bir durumdadırlar.

III. DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Sisteminde Türkiye ve Çin Örneği

A. Türkiye

Türkiye'nin DTÖ uyuşmazlık çözüm mekanizmasında sıklıkla yer almadığı gözlemlenebilir. 1995'ten bu yana Türkiye sadece 2 kez şikayette bulunmuş ve 9 başvuruda ise muhatap olmuştur. Uyuşmazlık çözüm sistemine Türkiye'nin katılımı pasif bir faaliyet olarak nitelenebilir zira AB'nin herhangi bir sıfat altında bir uyuşmazlıkta yer alıyor olması koşulu ile Türkiye de aynı uyuşmazlığa üçüncü taraf olarak katılmakla yetinmektedir. Gerçekten, Türkiye 38 davada üçüncü taraf olarak katılımcı olmuştur. Bu sayı, şikayetçi veya muhatap olduğu uyuşmazlıkların sayısı ile mukayese edildiğinde çok fazladır (Mısır ve Güney Afrika'ya karşı şikayetçi ve Hong Kong, Çin, Hindistan, Tayland; ABD; Brezilya; Ekvator ve Macaristan karşısında ise muhatap durumunda olmuştur – bu uyuşmazlıklardan sadece üçü panel aşamasına gelmiştir).²⁴

Bunun bir sebebi, gümrük birliği kapsamında Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olarak AB'ye sıkı bağlılığıdır. AB ile Türkiye arasında gümrük birliğinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda gümrük birliğinin yetkili organı, Ankara Anlaşması²⁵ düzenlemesine göre, Ortaklık Konseyidir. Ancak bu uyuşmazlık DTÖ Anlaşmaları altında da kapsanmış olduğu sürece Ortaklık Konseyi artık bu uyuşmazlıkla ilgili tek yetkili organ olarak kabul edilemez ve Türkiye DTÖ uyuşmazlık çözüm sistemine de başvurabilir. Ne var ki AB ile siyasi ilişkiler çerçevesinde bu tür bir olası uyuşmazlık taraflarca hoş

²⁴ World Trade Organization, Disputes by Country/Territory, http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm (son erişim tarihi 29 Temmuz 2012).

²⁵ Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma veya yaygın bilinen adıyla Ankara Anlaşması. 12 Eylül 1963 yılında imzalanmıştır. Gümrük birliği esasına dayanan bu ortaklık 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması (Roma Anlaşmasının 228'inci maddesi anlamında) Türkiye ile AT arasında ortaklığın temelini oluşturmuştur.

karşılancak bir durum değildir. Özellikle de iki taraflı gümruk birliği iliş-kisinin ekonomik anlamda zayıf tarafını oluşturan Türkiye açısından.²⁶

Diğer DTÖ üyeleri ile olası uyuşmazlıklar açısından ise Türkiye, 1999'da Anlaşmazlıkların Halli Organı tarafından sonuca bağlanan Hindistan ile Tekstil uyuşmazlığının ardından hala çekingen davranmaktadır. Bu uyuşmazlıkta Temyiz Organı, bir bölgesel ticaret anlaşmasının GATT'ın XXIV'üncü maddesinin koşullarına uyup uymadığı değerlendirmesini yapmaya panellerin yetkili olduğunu belirtmiştir.²⁷ Gerçekten sadece XXIV'üncü madde altında izin verilmiş olan ve bu maddedeki koşulları karşılayan serbest ticaret alanları ve gümruk birlikleri, DTÖ üyelerinin bu tür bölgesel ticaret anlaşmalarının diğer taraflarına daha avantajlı bir muamelede bulunmasına imkan vermektedir. Bu tür bir daha avantajlı muamele, aksi takdirde DTÖ hukukunun temel bir ilkesini, GATT 1994'ün I'inci maddesinde yer alan en çok gözetilen ulus ilkesini ihlal etmiş olacaktır. AB ve Türkiye arasındaki gümruk birliği çoğu tarımsal ürünü kapsamadığından, bu gümruk birliğinin GATT'ın XXIV'üncü maddesinde söylenen "bu ülkeler menşeli mallar üzerindeki ticari mübadelelerin mühim bir kısmı hakkında" uygulanıp uygulanmadığı ve dolayısıyla bu maddede belirtilen koşula uyup uymadığı tartışmaya açık bir hale gelecektir. Bu husus herhangi bir DTÖ paneli tarafından değerlendirilmeye alınmamıştır ancak Türkiye uyuşmazlık çözümü sisteminde çok aktif duruma geldiği takdirde, bu durum, Türkiye ve AB'nin istikrarlı ticaret ortaklığını tehdit eden bir risk faktörü oluşturabilir.

B. Çin

Çin her ne kadar Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasını çok sıklıkla kullanan bir üye olmasa da son yıllarda DTÖ uyuşmazlık çözümüne katılımını büyük ölçüde artırmıştır. Bu güne dek Çin 124 DTÖ uyuşmazlığında çeşitli sıfatlarla yer almıştır: Şikayetçi olarak 9, muhatap olarak 26 ve üçüncü taraf olarak 89.²⁸

Üyelięinin ilk yıllarında Çin çok sayıda DTÖ uyuşmazlığına taraf olmamıştır. İlk şikayetini 2002 senesinde ABD aleyhine yapmış, ABD tarafından ise ilk kez 2004'te şikayet edilmiştir. 2006'dan bu yana ise Çin'in geçiş döneminin bitmesi ile birlikte, DTÖ uyuşmazlık çözümü sistemine iştiraki giderek artan bir duruma gelmiştir. 2007'den bu yana Çin, yılda ortalama 5

²⁶ Meltem Sarıbeyoğlu, op.cit., ss. 224-235.

²⁷ Ibid., ss. 253-261.

²⁸ World Trade Organization, Disputes by Country/Territory, http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm (son erişim tarihi 29 Temmuz 2012).

uyuşmazlıktan fazlasında yer almıştır. 2009'da DTÖ önüne getirilen 14 uyuşmazlıktan 7'si Çin'i içermektedir. Bu eğilim Çin'in ekonomisindeki artan gelişme çizgisi ve genişleyen dış ticaret hacmi dikkate alındığında devam edecek gibi görünmektedir.²⁹

Çin tarafından getirilen tüm şikayetler ABD veya AB'yi hedef almaktadır. Tam aksine Çin tarafından hiçbir gelişmekte olan ülkenin ise şikayete muhatap seçilmediği görülebilir. Çin aleyhine başvuran ülkelere bakıldığında ise gelişmiş ülkelerin ağırlıkta olduğu görülebilir. Çin'in muhatap olduğu 26 uyuşmazlıktan 21'i ABD, AB ve Kanada tarafından 1'i ise Japonya tarafından DTÖ önüne getirilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise toplam sadece 4 şikayette bulunmuşlardır. Çin aleyhine şikayette bulunan gelişmekte olan ülkeler Meksika ve Guatemala'dır. Bu gelişmekte olan ülkeler Çin'i dava etmekte öncü bir rol üstlenmiş değillerdir ama gelişmiş ülkelere zaten açılmış olan davaları takip etmişlerdir.

Çin'in daha çok gelişmiş ülkelerle uyuşmazlıkları bulunması şaşırtıcı değildir zira bu ülkeler Çin'in başlıca ticaret ortaklarıdır ve Çin ile aralarında daha çok ticari anlaşmazlık çıkması ihtimaline sahiptirler. Ancak Çin'in gelişmekte olan ülkeler aleyhine şikayette bulunmaması mutlaka bu ülkelerle hiç ticari anlaşmazlığı bulunmadığı ya da çok az bulunduğu anlamına da gelmemektedir. Ticaret Bakanlığına (MOFCOM) göre, son yıllarda Çin ve gelişmekte olan ülkeler arasında ticaret uyuşmazlıkları sayıca artmaktadır. Özellikle Brezilya, Meksika, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye gibi "yükselen ekonomiler" Çin ihracatı ürünlere karşı sıklıkla antidumping soruşturmaları açmaktadırlar. Çin'in DTÖ nezdinde gelişmekte olan ülkelere karşı şikayette bulunma konusunda neden bu kadar çekimser olduğu tam olarak anlaşılmasa da Chi Manjiao, Çin'in DTÖ önünde gelişmekte olan ülkelere karşı şikayette bulunmayarak uluslararası toplum nazarında gelişmekte olan ülke pozisyonunu korumaya çalıştığı tespitinde bulunmaktadır.³⁰ Bu bağlamda geçen yılki iklim değişikliği müzakerelerinde ABD'nin, Çin'in daha fazla gelişmekte olan bir ülke olarak kabul edilemeyeceği ve gelişmiş bir ülke olarak daha fazla sorumluluğu üstlenmek zorunda olduğu yönündeki açıklamaları ışık tutucudur.³¹

²⁹ Chi Manjiao, "China's participation in WTO dispute settlement over the past decade: experiences and impacts", *Journal of International Economic Law*, 2012, 15(1), s. 32.

³⁰ *Ibid.*, s. 36.

³¹ Is China Still a Developing Country?, <http://www.twinside.org.sg/title2/gtrends364.htm> (son erişim tarihi 29 Temmuz 2012).

Sonuç

Bir uluslararası ticaret mahkemesinin varlığı sürekli bir uluslararası adil ve serbest ticaret sistemi için bir ön koşuldur. DTÖ'nün mevcut sistemi altında Anlaşmazlıkların Halli Organı üye devletlere bir dünya ticaret mahkemesi olarak hizmet vermektedir. DTÖ'nün gelişmekte olan ve en az gelişmiş üyelerinin karşılaştıkları zorluklara rağmen, bu üye ülkeler kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için sistemin bir parçası olmak zorundadırlar. Olumlu bir bakış açısından, Anlaşmazlıkların Halli sistemi, gelişmekte olan üye ülkelerin ve en az gelişmiş üye ülkelerin kendi kalkınma ihtiyaçlarını ileri sürebilecekleri bir imkan olarak görülebilir. Ancak bunun için bu üyelerin sistemin olanaklarından yararlanma kapasitelerini artırmaları gereklidir.